

Ryszard Kapuściński

Lapidárium VI.

(3. rész)

2002. 12. 20., péntek

Tegnap este érkeztem haza. Pontosan négy hónap telt el azóta, hogy elutaztam Lengyelországból. Idén három kontinens tíz országában jártam: Bulgáriában, Franciaországban, Olaszországban, az Egyesült Államokban, Mexikóban, Argentínában, Brazíliában, Törökországban, Görögországban, Spanyolországban.

Utazásom alatt több tucatnyi előadásom és találkozási volt. Több mint száz interjút adtam újságoknak, rádióknak, televízióknak. Buenos Airesben műhelyfoglalkozásokat vezettem latin-amerikai fiatal riportereknek.

Ezenkívül átvettem egy díszdoktori címet a Szófia Egyetemen, két külföldi díjat – a Prix Tropicque Díjat (Párizs, Franciaország) az *Ében* című könyvemért és a Liber Press Díjat (Barcelona, Spanyolország) a szabad sajtó érdekében világszerte kifejtett tevékenységért, valamint három hazai díjat: a Józef Tischner-díjat és a Superwiktor, valamint az Ecce Homo elnevezésű két televíziós díjat a könyveimben fellelhető humanista tartalmakért.

Továbbá: volt két fotókiállításom – Wrocławban és Rómában.

Megjelent a *Lapidárium V.* és könyveim több mint egy tucat külföldi kiadása különféle nyelveken, köztük egy olyan könyvem, amely csak olaszul és spanyolul jelent meg – *Los cinicos no sirven para este oficio*.

Új jelenségek a világban:

- a kicsi, szektaméretű vallások a gettóállapotból hálózatba mennek át;
- az új diktatúrák manapság kevert formában jelentkeznek, minthogy bizonyos demokratikus és liberális elemeket is tartalmaznak.

Örökzöld téma: a média és a politika. Edward Luce a „*Financial Times*” 02. 04. 20-ai számában arról ír, hogy mennyire hat a média az indiai parlament képviselőire. Ha a tévékamerák be vannak kapcsolva, a képviselők kiáltoznak, veszekszenek, egymás torkának ugranak, mindenki szóhoz akar jutni, bizonyítani, hogy választói érdekeiért harcol. Amikor az operatőrök kikapcsolják a kamerákat, a teremben helyreáll a normális, mondhatni, barátságos légkör.

Napjainkban egyre láthatóbbá válik a szegénység egy újabb vonása – az, hogy öröklődik. Hogy nemzedékről nemzedékre száll. A gyermek szegény szülőktől születik, szegénységben nevelkedik, amelyet aztán ő is átad saját utódainak. Ez az öröklődési tendencia hozzájárul a gettómentalitás kialakulásához, amely minden, saját sorsa foglyaként élő nyomorultnak a gondolkodására jellemző.

Az Adam Elbanowski fordításában *Autobiografia* címmel megjelent Borges-műben a szerző már nem vállal közösséget fiatalkori rossz műveinek mértéktelenségével, azt mondja, hogy azokat valaki más írta. És ifjúkori önhitt, némiképp dogmatikus önmagával sem érez már semmiféle kapcsolatot, véleménye szerint ugyanis a kifinomult stílus használata hiúságból eredő hiba, márpedig az igazi írásművészet szerénységet követel.

Amerika iraki háborúja mindkét oldalon nagymértékben az elitek, a patrícius klánok háborúja. Nézzék csak meg vezető embereiket: hol látjuk Busht? Palotában. Huszeint szintén palotában. És Bin Laden is palotában született, nevelkedett.

A nép itt csak áldozat, ágyútöltelék. Azok az anyák, akik fiaik holtteste fölött zokognak, szegény, egyszerű asszonyok. A páni félelemben menekülő tömegek nagyobb részt asszonyokból, gyermekekből állnak.

A nép szemében gyűlöletes minden háború, azzal a nép sosem jár jól, ellenkezőleg – elveszti házáat, vagyonát, ha ugyan nem az életét is.

Félek a tömegtől. Ritkán félek az egyes embertől, mindig szorongok viszont a tömegtől, még ha hatalmas, örvendező tömeg is. Tudom ugyanis, hogy a vidám, jókedvű embermassza milyen könnyen, milyen hamar – a másodperc tört része alatt – válhat dühöngő vadállattá.

A tömegben ugyanis együtt van az összes lehetséges emberi viselkedésforma – a jó szándékú lelkesedéstől kezdve a gyilkos dühig, s hogy ezen erők közül melyik tör felszínre, azt a tömeget megmozdító, cselekvésre indító robbanászerkezet milyensége dönti el. Ezért van meghatározó jelentősége annak, hogy ki és milyen jelszóval áll a tömeg élére.

Az ókori görögök legfontosabb etikai normája a helyes mérték megtartása volt – a *szophrosüné* (vagyis az arany középút, a bölcs mérséklet). Ezért ítélték el a *hübriszt*, vagyis a mértéktelenség hiányát, a felfuvalkodottságot, nagyravágyást, arroganciát.

„Minden korban és minden népben voltak nagy fejek, kisebb fejek és fejcskék. Az emberek minden korban tele voltak panasszal egészségi állapotuk, vagyoni helyzetük, érdemeik el nem ismerése miatt, ám azt sosem lehetett hallani, hogy valaki saját ostobasága miatt panaszkodnék; könnyen beláthatjuk hát, hogy az emberek minden korban elégedettek az eszükkel”. (Franciszek S. Jezierski, *Ktoś pisał z Warszawy* [Egy varsói írástudó], 1790)

„Ülök itthon begubózva és írok [...], kevés olyan embert látok, akinek valamilyen kapcsolata volna a közélettel. Csak annyit hallani, hogy folyton veszekszenek”. (Adam Mickiewicz levele Kajsiewiczhez 1833 novemberéből)

Eugène Delacroix szerint a mester arról ismerszik meg, hogy mindig a megfelelő türelemmel kezeli a dolgokat.

Egyetértek André Gide-del, aki azt írja *Naplójában*, hogy nem lehet jól dolgozni, ha az ember előtt nincs sok-sok óra, néhány nap, amelyet csak a munkájának szentelhet. És még olyasmit is tanácsol, hogy ha írunk, az első mondat az legyen, ami éppen eszünkbe jut.

Jules Renard szerint a tehetség mennyiségi kérdés. A tehetség nem egy oldal, hanem háromszáz oldal leírásával mérhető... Az erősek nem ingadoznak, hanem leülnek íróasztalukhoz, és fáradhatatlanul dolgoznak... Az irodalom szerinte csak ökröket ismer. A zsenik a legtermetesebb ökrök, akik napi 18 órában szántanak, fáradtságot nem ismerve, mert a hírnév állandó erőfeszítés.

Joan Didion *Fixed Opinions, or the Hinge of History* című esszéje a *The New York Review of Books* 2003. 01. 16-ai számában. A kiváló amerikai író ebben arról ír, hogy szerinte az, ami szeptember 11-e után történt az Egyesült Államokban, nem más, mint polgárháború, pontosabban az amerikai liberálisok és konzervatívok között régóta zajló polgárháború folytatása. Az iraki kérdés megítélése ennek a polgárháborúnak csupán kicsiny töredéke. A jobboldal szeptember 11-ét arra használja fel, hogy halált kiáltson az irodalomban jelenlévő ironiára, a posztmodernizmusra (mert az relativista, és hiányzik belőle az erkölcsi egyértelműség). „Szeptember 11-ét azonnal felhasználták arra, hogy a régi polgárháború új hadszínterévé váljék” – írja Didion. Akik kétségeket, kérdéseket fogalmaznak meg, azokat ötödik hadoszlopnak tartják. Susan Sontagot egyszerűen „hülyének” titulálják. „Az ellenség karakterére irányuló kutatásokat az ellenség iránti rokonszenv megnyilvánulásának tekintik”. Visszakanyarodtunk a középkori mentalitáshoz. Aki vitatkozni akart – a szabadság és a biztonság dilemmájáról –, azt Amerika ellenségeként kezelték. A legrosszabb azonban mégis az, hogy szeptember 11-ét annak a doktrínának a kihirdetésére használták fel, miszerint Amerika képes permanens háborút folytatni. „A többi nemzetet belpolitikánk színpadának lecserélhető díszleteiként használják fel”. És hogyan viszonyul mindehhez az átlagamerikai? *Wait and see. At a remove*. Amikor az ifjú Theaitétosz azt mondja Szókratésznek, hogy sok dolog készíti őt csodálkozásra, akkor Szókratész így válaszol neki: „Ez azt bizonyítja, hogy szereted a bölcsességet, minthogy a bölcsesség csodálkozással kezdődik”.

Az Európai Unióval kapcsolatos vita nálunk a szakképzetlen munkások és a kisbirtokos parasztság körül zajlik – sikerül-e munkát találniuk? El lehet-e adni a krumplit?

És a többi probléma? Olyanok, mint a kulturális színvonal, az értékek és a törvények tisztelete? Igaza van Paweł Śpiewaknak, amikor azt írja, hogy hiába lépünk be az Európai Unióba, attól még nem válunk európai országgá, Európává: „Szó sem lehet itt semmiféle Európáról. Európa ugyanis nem csupán az Európai Uniónak nevezett hatalmas intézményt jelenti, hanem elsősorban a törvények európai szellemiségét”. (*Rzeczpospolita*, 2003. 01. 23.)

Szkizofrén – magába zárkózó, másokkal szemben bizalmatlan, apatikus, ingerlékeny, környezetétől elszigetelődő ember.

Scholia – görög és római kéziratok lapszélére kortársak által írt jegyzetek, magyarázatok, kiegészítések.

A kevésbé intelligens emberek gyakrabban és hosszabb ideig tévéznek – olvasni pszichológusok véleményét a *Personality and Social Psychology Bulletin*-ben. Megállapításukat amerikai egyetemistákkal végzett kutatásokra alapozzák. Az egyetemisták hat percig nézhetek tévét. Kiderült, hogy az alacsonyabb IQ-jú hallgatók az első 72 másodpercben nem vették le tekintetüket a tévéről, s összesen több mint négy percig nézték azt, míg a magasabb IQ-jú hallgatók összesen nem egészen két és fél percig nézték a tévét, s az első 11 másodperc után vették le tekintetüket a képernyőről. (*Gazeta Wyborcza*, 2003. 01. 31.)

Claude Lévi-Strauss *Szomorú trópusok* című könyvében arról is ír, hogy milyen fontos szerepet játszott a tetoválás bizonyos brazil törzseknel, akinek ugyanis nem volt tetoválás a testén, az hitük szerint semmiben sem különbözött az állattól. Az arcfestés elsősorban emberi méltóságot kölcsönzött viselőjének, s azt jelezte, hogy értelem nélküli állatból civilizált emberré vált.

Ugyanebben a könyvében kétféle építészeti stílusról, filozófiáról is ír a szerző. A bororo törzs méltóságot sugárzó házáinak anyaga, építési módja miniatűr alkotások technikájára emlékezteti őt, mivel ezeket az épületeket nem építették, hanem fonták, kötözték, szőtték, hímezték. Hajlékonyságukkal – ellentétben a lakókra nyomasztó súllyal nehezedő, közömbös kötőmeggel – rugalmasan igazodnak az ember igényeihez, mozdulataihoz. A falu úgy veszi körül lakóit, mint könnyű, rugalmas páncél, mint monumentális öltözék, amely megőrzött valamit a fagallyak, falevelek életéből.

Miron Białoszewskit olvasom. 1976-ban kiadott könyvének címe: *Szumy, zlepy, ciagi* (Zajok, összenövések, folytonosságok). A borítón részlet egy, a szerzővel készült beszélgetésből:

„... Csak múlna már el az, amiről szó van, az egész – ahogy mondom – szituációs összenövés. Az, ami történik. És mennyi minden történik egyszerre, egymás mellett, sorban vagy nem sorban. Keresések, gondolatársítások, párbeszédés szituációk, holmi történetek... És fontos minden pici részlet, mert különben az egész nem telik meg... E nélkül csak irodalom van, aforizma, hiányzik belőle az ember.”

Milyen kevés a kérdező ember. És milyen sok a mindentudó. Ha valaki már kérdez, arra érdemes odafigyelni, mert keresgélő, elgondolkodó emberrel van dolgunk, aki szeretne megérteni valamit, az ilyen ember pedig ritkaságszámba megy. Figyelemre méltó jelenség, hogy ha manapság szó esik társaságban valamiről, szinte sosem fordul elő, hogy valaki azt mondaná, nem tudom, fogalmam sincs róla, ellenkezőleg – mindenki állást foglal, *ex cathedra* kijelentéseket tesz, makacsul kitart véleménye mellett, monologizál.

Mindez abból származik, hogy mivel letaglózó információs zajban, megállíthatatlanul hömpölygő adatfolyamban élünk, tudásunk töredékes, másodlagos, felületes, ismereteink csupán forgácsok, szilánkok, megrágott, felszínes keverékek, amelyek ráadásul a tudás illúzióját keltik bennünk, s azt a meggyőződést, hogy elsajátítottuk, s így rendelkezhetünk is ezzel a tudással. Az, hogy mindannyian hozzáférhetünk a forgalomban lévő információs forrásokhoz, önelégült álszakértőkké, amatőrökké, besserwisserekké tett bennünket, akik annál magabiztosabbak, minél kevesebbet tudnak és értenek.

Constantin Noica – törekedni arra, hogy a szövegből, a képből, a zeneműből előcsalogassunk egy másik tónust, vagyis azt, ami első pillantásra nem látható, nem hallható, amit intuitív módon lehet csak megsejteni.

„Gondolkodni fáradtságos dolog”

Henryk Elzenberg

Aileen Kelly a *The New York Review of Books* 2003. 03. 27-ei számában Fjodor Dosztojevszkijnek *Az író naplója* című művéről ezeket írja: „Soha nem tapasztalt módon kapcsolódnak össze benne a fiction és non-fiction műfajok, s ezek is elképesztően sok változatban: van itt rövid elbeszélés, anekdota, személyes hangvételű emlékezés, önéletrajzi feljegyzés, beszámoló politikai eseményekről, szenzációs bírósági tárgyalásokról és más aktuális eseményekről – öngyilkossági járványról, divatba jött spiritizta szeánszokról... Dosztojevszkij ezzel új irodalmi műfaj megteremtésére tesz merész kísérletet, olyan alkotó művészettel próbálkozik, amely inspirációból születik, ugyanakkor megmutatja a napi események időn túli jelentőségét is.”

Átnéztem a *Time* 2003. március 24-ei számát. Két dolog ragadta meg figyelmemet:

az egyik: tovább tart a katonák mennybe menesztésének néhány hónappal ezelőtt elkezdett folyamata. Tart az egyenruha glorifikálása, a sisak és a géppuska dicsőítése. Propagálják egy új, zárt militáris kaszt létrejöttét – katonaságon belüli házasságokat, olyan iskolákat, ahol a gyerekeket arra nevelik, legyenek büszkék katoná szüleikre. A borítón Laura Richardson alezredesnek, az Irak elleni háború egyik zászlóaljparancsnokának fényképe;

a másik: minél több, minél rövidebb, kontextusából kiragadott, felszínes információ. Ez egyébként a félretájékoztató új formája – eszköze a mértéktelen szóözön, hírbőség, áradat, szétaprózottság.

Magunkról mesélünk. Mindenki mindenkinek. Leggyakrabban, legszívesebben – magunkról. Péter megint magáról mesél – gondolja Pál, miközben Pétert hallgatja. – Mikor fejezi be már végre? – türelmetlenkedik (mert ő is mondani akar magáról valamit). És figyelmetlenül hallgatja Pétert, aki untatja, egyébként is arra vár, hogy végre ő is megszólalhasson. Nyugtalan, fél, hogy valaki megelőzi, mert körülötte mindenki azt lesi, hogy sorra kerüljön, hiszen nyelve hegyén már ott az önmagáról szóló kész történet.

Egy velem készült interjúból:

– Ön tehát a harmadik világ kérdéseire szakosodott?

– Nem. Tulajdonképpen semmire sem szakosodtam. Egyszerűen csak arra törekedtem, hogy megismerjem, megértsem az embereket, akikkel ott találkoztam, ahova munkám szólított. Ezek gyakran más kultúrához, fajhoz, valláshoz tartozó egyének voltak. Igyekeztem megérteni, mit jelent eltérő kultúrájú embernek lenni. Mit jelent az, hogy másként él valaki? Másként érez? Másként gondolkodik? Egyáltalán, más valaki?

„Az ember védtelen a saját gyöngeségével szemben” – írja valahol Joseph Conrad.

Másutt:

„A kételkedés, amely fölszáll, mint a köd.”

Továbbá:

„A lemondás – erő, amely a dolgozószobájában magányosan munkálkodó embert támogatja.”

Töredék? Bizonyos értelemben minden töredéknek tekinthető. Hiszen ritkán fordul elő, hogy egy gondolatmenetet megszakítások, szünetek, ismétlések nélkül viszünk végig, sokkal gyakoribb az, hogy az egyik gondolatot elhagyjuk egy másik gondolatért, az egyik képet egy másik képért, amelyek között ráadásul nincs is kapcsolat, logikus, narratív összefüggés.

Ha az absztrakció magasabb szintjén folytatunk eszmecsserét, mondandónkat állandóan relativizálnunk kell ilyenfajta kifejezésekkel: „bizonyos értelemben”, „bizonyos fokig”, „ugyanakkor azonban” stb.

Kis agressziók. Az emberre leselkedő veszélyeket taglalva – hogy megtámadják az utcán vagy a saját kapuja előtt, meglopják az autóbuszon vagy az otthonában, elrabolják az iratait, az autóját, megverik világos nappal stb. – elsősorban a rendőrségre és igazságszolgáltatásra tartozó ügyekről beszélünk, s alig fordítunk figyelmet arra, hogy az áldozat minden ilyen agressziót nagy megaláztatásként, tehetetlenségként, égő pofonként, arcuköpésként él meg. Ez a megalázó állapot, amikor az embert megfosztják elemi méltóságától, gyakran fájdalmasabb, elviselhetetlenebb, mint az elszenvedett anyagi veszteség.

2003. április 8.

Horror! Napirendem sokkal inkább emlékeztet egy jókora intézmény igazgatójának vagy egy nagyvállalat vezetőjének napirendjére, mint arra, ahogyan egy írónak kellene az idejét beosztania, akinek elsősorban nyugalomra, csöndre van szüksége, olyan munkára fordítható időre, amely mentes mindenféle mellékes, figyelmet elterelő, a megszokott ritmusból kikököntő tevékenységtől.

A társadalmakat feloszthatjuk többek között (mert többféle felosztási kritérium létezik) összezáró és szétszóródó társadalmakra:

az összezáró társadalom a közelgő veszélyre sorainak szorosra zárásával, az egység és az erő tömegméretű manifesztálásával reagál (ebben az összetartásban és egységben látja megmenekülésének esélyét, győzelmének feltételét);

a szétilált társadalom ezzel szemben, látva a közelgő erősebb ellenfelet, nem fejt ki ellenállást, hanem szétszóródik, szétfut, üres területet hagy maga után, hogy később aztán átcsoportosítsa erőit, és megpróbálja az elhagyott területet ravaszsgal, furfangal, csellel visszafoglalni.

Európa – iszlám (késedelmek, ignorálás):

– a Koránt csak ötszáz évvel a könyv megjelenése után fordították le először latinra;

– angolra a Koránt csak a könyv megjelenése után ezer évvel fordították le;

– az 1332-ben született nagy arab tudóst, Ibn Chaldunt Európa majd csak 500 év múlva fedezi fel.

És csak úgy, zárójelben: amikor az iszlámról beszélünk, ne felejtjük el, hogy egyiptomi, görög, perzsa, mediterrán hatásokat egyaránt magába fogadott...

Ahhoz, hogy írni tudjak, azt kell éreznem, hogy valahonnan a bensőmből nyomást gyakorolnak rám szavak, képek, amelyek lejegyzésre kíváncsoznak. E nélkül a nyomás nélkül csak ülök meddőn, tehetetlenül, nem vagyok képes írni.

Planetáris társadalom? Multikulturalitás? Egység a sokszínűségben? De hiszen – szól az ellenvetés – maga a természet tett minket különbözővé azzal, hogy különféle nyelveket, bőrszínt, istenképeket adott nekünk. Ezért aztán az a próbálkozás vagy szándék, hogy egyetlen közös emberi családot hozzunk létre, vágyalom marad, mert ez a cél magának a természetnek mond ellent! De még ha valahol létre is jön egy-egy multikulturális közösség, törekeny lesz és ideiglenes (lásd az Indiai-félsziget, Szudán, a Balkán példáját).

Mások azonban minderre a következőket mondhatják: miként az élet más területein, például a betegségek, a vízhiány, az árvizek stb. esetében, itt is arra kell törekednünk, hogy a természetet uralmunk alá hajtsuk, korlátozzuk annak hatalmát. Ezt szolgálhatja egyfelől a technológiai fejlődés, másfelől, vagy inkább elsősorban, az emberi akarat és képzelőerő érvényre juttatása.

2003. 04. 11.

Bagdadban sorra döntögetik Szaddam Huszein szobrait. Jönnek a telefonok, hogy nyilatkozzam a témáról. De hiszen, válaszolom, emlékművek döntögetéséről én már több mint húsz évvel ezelőtt írtam *A sahinsah* című könyvemben. Erről azonban a telefonálók közül senki nem tud, de ez nem is fontos, az a lényeg, hogy itt és most mondjak valamit, mert az itt és most kultúrájában élünk, amelyet nem érdekel, mi volt tegnap – a jelenidejűség, az aktualitás a fontos, az, hogy mindig mindent előlről, újra kezdjük az örökös éretlenség klímájától övezve, s úgy tegyünk, mintha igazi, csodálatra és ámulatra méltó újdonságról, felfedezésről beszélénk.

A Londonban megjelenő *The Economist The World 2003* című mellékletében a világ fegyverkereskedelmének megoszlásáról ez áll:

USA	45%
Anglia	17%
Oroszország	13%
Franciaország	4%

Moje życie (Életem) címmel válogatás jelent meg Ireneusz Kania fordításában Mircea Eliade 1941 és 1985 között írt naplójából. Ebben a szerző a nyugati ember sajátos egzisztenciális helyzetének kifejeződését a filozófiára jellemző nihilizmus, a társadalmi etikára jellemző anarchia és a politikára jellemző erőszak mellett a művészetben megjelenő rútság, unalom, banalitás térnyerésében látja.

2003. 04. 11.

Varsóban író-olvasó találkozó a rzeszówi *Nowa Okolica Poetów* című folyóirat köréhez tartozó költőkkel. Először a csoport vezetője, Stanisław Dłuski olvasott fel: „hogya a tűznek bőséges lakomája legyen”. Wojciech Kass: „dicsérjük kicsiny életünket, égessük kicsiny tábortüzeinket”. Grzegorz Kociuba: „ennyi nekem elég”. Jacek Napiórkowski: „Megyek az utcán, amely véget ért.”

Személyes hangvételű, halk költészet, távol a zajtól, ricsajtól, amely nem férkőzik be ebbe a költői világba, nem jut benne neki hely. Bátorralan líra ez, amely nem versenyez a nagy, szintetikus epikával, de a vitát, az összeütközést is kerüli. Ilyeneket mondanak:

- a nagy narráció bomlásának korában élünk;
- túl hamar hirdették ki a romantika végét.

Ahogy ott ülünk, a fiatal költőket hallgatva, odahajol hozzám Julia Hartwig, s így szól: „Látod, mennyi jó költő van köztünk! A világban több ezer. Mi lesz velük? Mennyi különleges érzékenység! Mi lesz vele?”

Aztán szót kér, és egyszer csak ezt mondja: „néha a költészet hiábalóságának érzése fog el”.

Április 13-án megírtam az *Utazások Hérodotoszsal* első két oldalát. Meglátjuk, hogyan tovább.

2003. április 19.

Az évek múlásával egyre gyakrabban nézek, teljesen önkéntelenül, az órára. Ilyenkor mindig csodálkozással vegyes megrökönyödést érzek: „Már kilenc óra!” (reggel). „Már nyolc óra!” (este). Még sosem fordult elő, hogy elégedetten jelenttem volna ki: „Á, még csak kilenc óra!” vagy: „Á, még csak nyolc óra!”.

Az én időm rohan, nem lassít, egy pillanatra sem áll meg.

Jerzy Łoziński filozófussal beszélgetek. Egyetértésre jutunk abban, hogy mivel megváltoztatni nem tudjuk a világot, legalább arra kell törekednünk, hogy megfigyeljük, megnevezzük, alkossunk nyelvet, fogalmazzunk meg olyan jelenségeket, amelyek eddig nem léteztek, s ezért nem is definiálták azokat. Mert csak egy

definiálható és definiált világban lehet racionálisan mozogni, lehet megérteni a világot, lehet befolyásolni annak formáját, rendjét.

Új világrend van kialakulóban. Az amerikaiak egyre határozottabban távolodnak a többoldalú kapcsolatoktól, s egyre inkább kétoldalú kapcsolatokra törekszenek olyan általuk kiválasztott államokkal, amelyeket szövetségeseiknek tartanak. A nagy nemzetközi szervezetek jelentősége egyre csökken, miközben bürokráciájuk terjeszkedik, fenntartásának költségei pedig – növekszenek.

A munkaképes lengyeleknek mindössze 53 százaléka dolgozik. A többi előnydíjas, járadékos, munkanélküli, szürkegazdaságban dolgozó. Tegyük hozzá, hogy a hivatalosan foglalkoztatottak jelentős része is a közigazgatásban tevékenykedik.

Az idő múlásával közted és a téged körülvevő világ között lassan megjelenik valamiféle elválasztó, elszigetelő anyag. Ezen keresztül nehezebben látsz, nehezebben hallasz, főleg pedig nehezebben érzel. Ez az anyag eleinte vékony, áttetsző köd, amelyen keresztül még sok mindent látsz, ám idővel a köd egyre sűrűbb, egyre szilárdabb lesz. Aztán nehéz függönnyé, végül pedig vastagodó fallá válik, amely már nem enged át sem fényt, sem hangot.

2003. 04. 28., hétfő

Szép az idő. Az ég felhőtlen. Már zöld a környék, de ez a zöld még bátortalan, gyöngé, áttetsző, vékonyka lábakon imbolyog.

Hegel kifejezése *A szellem fenomenológiája* című fő művében: „megfigyelő ész”.

A bensőjükben elcsendesült emberek másként viselkednek. Másként közelítenek hozzánk – bátortalanul, várakozással. Másként mosolyognak – óvatosan, szelíden, melegséggel. Inkább hallgatnak, mint beszélnek. Még amikor közel vannak is hozzánk, az az érzésünk, hogy távol vannak; magukba merülnek, arra ügyelnek, nehogy valaki megsértse azt a láthatatlan burkot, amely körülveszi zárt, megközelíthetetlen belső világukat.

A. B. mondta – tudod, az én egyszerű felfedezésemnek, amelyhez hosszú évek dogmatikus rabsága után jutottam el, az az állítás a lényege, hogy az emberiség különféle utakon halad, hogy sok ilyen út van, s ezek egymással nem cserélhetők fel.

Az idő lélektani kritériumai és mértékei: régebben az időt években mértem, aztán hónapokban, ma, mind gyakrabban, napokban. Egyre ingerültebb vagyok azokkal szemben, akik lopják az időmet. Tudom, hogy sokszor a legnagyobb jóindulat vezérli őket, mégis nehezen veszem tudomásul, hogy valaki rabolja az időmet, amelyet nem lehet visszaszerezni.

„Gondolataink az ismeretlenből jönnek, az ismeretlenbe távoznak.”

Vaszilij Rozanov

Környezetünk, társaságunk megválasztása fontos dolog, hiszen nemcsak mi hatunk másokra, mások is hatnak ránk, viselkedési formákat kényszerítenek ránk, és nagy mértékben befolyásolják gondolkodási szintünket. Szellemi higiéniának elengedhetetlen feltétele, hogy elhatárolódjunk, elszigetelődjunk a csőcseléktől.

Csak csodálkozhatunk azokon, akik az ilyen csőcselékkel párbeszédet folytatnak abban a reményben, hogy kiszabadíthatják az ostobaság, a tudatlanság szakadékából, az öntelt arcátlanság fogságából. Pedig ezt a csürhét nem lehet megváltoztatni, egyedül annyit tehetünk, hogy elzárkózunk, távol tartjuk magunkat tőle.

2003. május 10.

A wilanówi temetőben Michał Czarnieckit búcsúztatjuk. Egy hónapja hirtelen összeesett, elvesztette az eszméletét, s többé már nem is nyerte vissza. Michał kedves, jóindulatú kollégánk volt nekünk, tudósítóknak. Ha valahol távol, a nagyvilágban jártunk, mindig segített, gondunkat viselte. Negyvenkét évet töltött el a PAP hírügynökségnél. Mindenki szerette, nem tudok olyan embert elképzelni, aki ellensége lett volna.

Itt van az egész, egykori PAP-os csapat. Kiderült, hogy mindannyian élünk, létezőnk, ugyanabban a városban lakunk, mégsem szoktunk találkozni egymással. Pedig mennyi együtt töltött év, mennyi közösen átélt feszültség, hasonló tapasztalat köt össze bennünket! Miért van ez? Honnan ez a bezárkózás? Hogyhogy nincs szükségünk egymásra? Miért van az, hogy nem mondunk egymásnak egyebet, csak az udvarias közhelyet: „Á, szevasz, hogy vagy?”.

A harmadik világban egyre nő az igazságtalanság, az egyenlőtlenség, a sérelem tudata, ám ez a tudat nem alakul cselekvéssé, nincs, aki az ellenállást megszervezné, irányát megszabná.

A szenvedés nemesít. Ehhez a megállapításhoz hozzá kellene tenni, hogy itt csak a lelki szenvedésekről, tragikus élményekről lehet szó, nem pedig a fizikai szenvedésről, a testi fájdalomról. Ez utóbbi ugyanis egyáltalán nem nemesít, hanem kimerít, meddővé tesz, pusztít. Az emberek általában dühösek saját fájdalmukra, ellenségnek, lidércnyomásnak, átoknak tartják, s képtelenek ebben a szörnyetegben bármi olyasmit látni, ami nemessé tesz.

2003. május 16.

Jordi Nadallal, spanyol kiadómmal van találkozóm. – Szeretek többféle nyelven beszélni – állítja –, mert minden nyelven más-más módon gondolkodunk a világról, másként látjuk, másként írjuk le. A világról így gazdagabb és színesebb kép alakul ki bennünk.

Micsoda időket élünk! Kezembe nyom egy spanyol nyelvtanfolyamot reklámozó szórólapot: *Un idioma para mercados en crecimiento* (fejlődő piacoknak való nyelv). Vagyis nem azt hirdetik, hogy Cervantes, García Lorca, Ortega y Gasset nyelve, hanem a p i a c számára hasznos nyelv.

Similis simili gaudet – hasonló a hasonlóknak örül.

Ne gondolkodjatok, majd mi gondolkodunk helyettetek – ez az értelme a terjedőben lévő „helyettetek-kultúrának”. Helyettetek majd mi kigondoljuk, hogy ti mire gondoljatok – az információözönből a médiumok majd kiválasztják helyettetek a megfelelő információkat, helyettetek majd mi kiválasztjuk a megfelelő zenét, hirdetik a lemezkiadók, helyettetek eldöntjük, hogy gyermekeiteknek mely játékok a legmegfelelőbbek. Ennek a felhívásnak a címzettje a mi kényelemszeretetünk, hedonizmusunk, szellemi restségünk.

„Nincs rosszabb az olyan embernél, aki a bevezető ismereteken túl nem sokat haladt a tudományokban, s máris kialakult benne az a hamis meggyőződés, hogy ő már tudós.”

M. Fabius Quintilianus, *Szónoki nevelésről*

A fiatalok gyakran nem tudják már, hogy mi is az irodalom, ezt láthatóan nem tanítják nekik. A *Gazeta Wyborcza* napilap 2003. május 7-ei számában beszámolót olvashatunk az ideai érettségikről. Az érettségizők, „akik biztosra mentek, a tegnapi lengyel nyelv és irodalom írásbeli után megint csalódtak. Arra számítottak, hogy a téma a terrorizmus és a háború lesz. Melléfogtak. – És hol az Európai Unió?! – fintorogtak az érettségizők”.

Milyen szomorú tévedés! Miért nem világosítják fel őket, hogy az irodalom és a tévéhíradó tudósításai különböző dolgok? Hogy az irodalom az Norwid költészetének szépsége, Thomas Mann *Varázshegyének* bölcsessége, Shakespeare drámáinak mélysége, nem pedig az iraki háború frontjairól szóló közlemény vagy az Európai Unióval kötött szerződés paragrafusai!

Még a legrövidebb utazás is, bármily közeli a cél, bármily rövid ideig tart, kizökkent az írás ritmusából, olyan, mint az állóvízbe hajított kő. Sokáig tart, mire a víz felszínén lassan megnyugszanak a körök, s még tovább, míg teljesen eltűnnek.

Ernest Skalski: Manapság bárki gyárthat bármilyen elméletet, tetszés szerinti szerkezetet tetszés szerint összeválogatott elemekből, adatokból, véleményekből, és bármit állíthat, hirdethet. Divatba jött Fukuyama és Huntington fellépése óta – különösen az amerikaiak körében –, hogy hatalmas, globális panorámákat, víziókat, képeket festenek elénk a világról, a történelemről, a múlttól, a jövőről, ám minden ilyen koncepcióval szembe lehet állítani egy másik, tetszés szerint gyártott, nagyjából ugyanazon, többnyire korlátozott számú adatmennyiségre támaszkodó elképzelést.

A forradalom pusztít és változtat. De sosem végérvényesen, teljesen, megmáshíthatatlanul. Az előző rendszer ugyanis legtöbbször az anyagi és kulturális javak olyan hatalmas mennyiségét hozza létre és halmozza fel, hogy az új rendszer nem képes azokat teljesen megszüntetni, elpusztítani.

Előfordul, hogy az ember éhezi, szomjúhozza a természetes táj, a rétek, erdők, dombok, mezei utak, ligetek látványát, vagyis azokat a képeket, amelyek hiányoznak a városból. Ezt éreztem legutóbb is, amikor vonattal Varsóból Krakkóba utaztam. Az útra magammal vittem egy Görögországról szóló, rövid időre kölcsön kapott könyvet, hogy majd azt olvasom, de aztán dehogyan olvastam, csak ültem az ablaknál, és bámultam a tájat. Tulajdonképpen nem történt semmi sem. Fák suhantak el a szemem előtt valamiféle hangtalan, fura menetoszlopban. A tájat reggeli, éles napfény világította be. Március vége volt, még tartotta magát a hideg, de már érezni lehetett a közelgő tavaszt.

A politika intervenciós, nem pedig konstruktív tevékenység.

Szünet nélkül zuhog ránk az adatok lavinája, néha arra gondol az ember, boldogok a tudatlanok.

2003. június 20.

Wojciech Górecki nagyszerű könyvet írt *Planeta Kaukaz* (Kaukázus bolygó) címmel. Egy éve dolgozik a bakui lengyel követségen. Sokat utazik abban a világban. Az ő gondolatait idézem:

– az iszlámról. Az iszlám arrafelé mindenütt fejlődik. A kultúrát és a szokásokat illetően egyre jobban radikalizálódik. Erős benne az elkülönülésre, kiválásra való hajlam, erősebb, mint az, hogy lebontsa a más kultúráktól elválasztó különbségeket;

– Iránról. Fiatalkorú társadalom, amely utat keres energiájának. Van Iránban diktatúraellenes hangulat, ez azonban nem jelent automatikusan Amerika-barát álláspontot;

– harmadik világ pártiak. Sok olyan embert ismert meg, akik megelégszenek a harmadik világ területével, atmoszférájával, mert jól érzik benne magukat. Nincs szükségük sem New Yorkra, sem Londonra;

– abban a világban mindenütt mélyül a szakadék a főváros és a vidék között. Bakuban például úgy szerveznek újságíróknak vidéki utakat, mintha mások, idegen világba utaznának;

– Törökországról. A világnak abban a részében egyre jelentősebb szerep jut Törökországnak, kulturális szempontból pedig a török identitásnak. Különösen az Európát és Ázsiát összekötő híd szerepét hangsúlyozzák.

A harmadik világban mindenütt megfigyelhető a posztkolonialista államválsága. Ezek az államok vagy teljesen felbomlanak (Szomália), vagy hatalmuk kizárólag a fővárosra korlátozódik (Afganisztán, Libéria, Kongó). Mindenütt újjászületnek és erősödnek a klánokra, törzsekre jellemző regionális struktúrák, növekszik a különféle helyi önkényurak, törzsfőnökök, hadurak, kiskirályok, mindenféle informális, de valódi hatalmat gyakorló vezérek hatalma, akik szó szerint élet és halál urai.

Isten nem korlátozható a vallásra. Jelenlétét végtelenül sok helyzetben és viszonylatban érezhetjük.

Lehet, hogy a kommunikációs technikák megelőzték a mi pszichikai, emberi képességünket és igényünket arra, hogy egymással kommunikáljunk, és a felszínes technikai jártasság e területen helyettesíti a mélyreható véleménycserét, az élő, komoly párbeszédet.

Ráadásul az emberek közötti viszonyokban, kommunikációban fontos a fizikai együttlét, a kölcsönös jelenlét, a testközelség, mert „az embernek nemcsak van nyelve, de ő maga is nyelv” (Hans Waldenfeld). Ez magyarázza a görög ünnepi játékokat, a kollektív misztériumokat és zarándokutakat, a részvétel, az erőfeszítés, az emocionális *togetherness* igényét, a seregszemle folytonos óhaját. És a hindu *upanisádok* is ezt jelentik: ülni egymáshoz közel, és hallgatni a másik ember beszédét, mert csak így jöhet létre emberek közötti kapcsolat, kötelék, közösség.

Giacomo Leopardi *Gondolatok* című művében arra panaszkodik, hogy évszázadában szokás lett sokat nyomtatni és semmit sem olvasni. Írta mindezt a XIX. század elején, mit mondjunk akkor most, a XXI. század elején, amikor a kétszáz évvel korábbinak a sokszorosát nyomtatják, s ahhoz viszonyítva az emberek még kevesebbet olvasnak.

2003. 06. 18.

Octavio Paz *Vislumbres de la India* (India visszfénye) című könyvében azt írja, hogy Indiát könnyebb töredékek egymásutánjaként leírni, mint egészként meghatározni. Ezt a találó megfogalmazást az egész mai világra is alkalmazni lehetne.

Salt Lake City repülőtérén. A New York-i gép indulására várok. Sok időm van, benézhetek a könyvesboltokba – a gigantikus méretű repülőtérén három is van belőlük. Az utóbbi napokban több amerikai könyvesboltban jártam, s megdöbbenve tapasztaltam, hogy sehol nincsenek régebbi szerzőktől származó könyvek. Arról már nem is beszélek, hogy nincsenek klasszikusok – Shakespeare, Sterne, Blake –, de jóval későbbi amerikai szerzőket sem lehet kapni, olyanokat, mint Hemingway, Faulkner, London vagy Twain. Tele vannak viszont a polcok kortárs írók tucatjaival, akiknek a neve semmit sem mond. Sem a nevek, sem a címek, mert ezek a művek amint megjelennek, hamarosan el is tűnnek, helyüket pedig elfoglalják az újabb, az előzőekhez hasonlóan ismeretlen, megjegyezhetetlen könyvek.

A könyveket, az újságok mintájára, mindinkább az ideiglenesség, a pillanatnyi aktualitás jellemzi. Amellett, hogy a rosszabb irodalom kiszorítja a jobbat, az új, ma keletkezett irodalom szintén kiszorítja azt, amely tegnap még létezett.

Az ember helyhez kötött lény. Ezért kerekedtek felül a földművesek a gyűjtögetőkkel, vadászokkal és nomádokkal szemben. Csak a letelepedett ember – a földműves, kézműves – képes ugyanis javakat termelni. A többiek a javakat legfeljebb hozzák-viszik, kereskednek velük.

Az Európai Unió alkotmányáról folyó viták kapcsán Nyugaton bárki elcsodálkozhat azon, hogy a baloldali lengyel kormány milyen lelkesen harcol azért, hogy

az alkotmányban említés történjék Európa keresztény gyökereiről, miközben számos kereszténydemokrata kormány közömbös e kérdéssel kapcsolatban.

A dolog lényege itt az, hogy a lengyel kormány alapvetően se nem baloldali, se nem jobboldali, hanem álszent módon megalkuvó, és csupán egyetlen dolog érdekli: a hatalom megtartása, mivel pedig ebbéli törekvésében számít az egyház támogatására, kiáll a keresztény gyökerek hangsúlyozása mellett. Ha azonban az egyház helyett az ördög támogatná, kormányunk azt szorgalmazná, kerüljön be az alkotmányba, hogy egész Európa a pokolból származik!

Kétféle írott esszészöveg létezik: meghallgatásra szánt és olvasásra szánt írott szöveg. Abban különböznek, hogy a hallgatóknak írott szöveg nem lehet túlságosan sűrített, zsúfolt, túlterhelt.

Dél-amerikai filmek fesztiválja. Megnéztem Jorge Bodansky 1976-os *Iracema* című brazil filmjét.

Már-már dokumentumfilmnek is tekinthető alkotás egy fiatal, indián származású prostituáltról, aki kamionsofőrökkel utazik végig az Amazonas mentén. A film vádló hangnemben mutatja be, hogyan tette tönkre az ember az Amazonas menti őserdőket, s hagyott a helyükön kopár, kietlen földet. Kíméletlen őszinteséggel ábrázolja a kizsákmányoláson, törvénytelen ségen és kegyetlenségen alapuló emberi kapcsolatok brutalitását, hitványságát. A gonoszság csúnya, mondja Bodansky, a film kopár tájai is csúnyák, a filmben szereplő emberek is csúnyák, az pedig, amit létrehozta, nyomorúságos és visszataszító.

2004. június 26.

6.30-kor ébresztő. Felhős ég. Esős, hűvös idő. Ismétlődő verébcsiripelés. Lehet, hogy nem is egy, hanem több veréb csiripel, vagyis a maga csiripelése után mind-egyik átengedi a helyét a következőnek, hogy az is csiripelhessen egyet?

Edzőteremben ellesett mondatok:

- Annyira túledztem magam, hogy a karom majd leszakadt.
- Meg kellett változtatnom a programot, mert veszítettem a méreteimen.

– Mit tettél tegnap, amit kellemesnek találtál? – kérdi Zosia S. Elgondolkodtam. Valóban – mit is? Nem tudtam válaszolni. Pedig az embernek úgy kell élnie, hogy minden napját végiggondolja, de nemcsak aznapi terveit, elvégzendő feladatait, hanem az előtte álló nap tartalmát, értelmét is.

Van olyan, hogy vér-arisztokrata, és olyan, hogy gondolat-arisztokrata. Amiként a vér szerinti arisztokrata sem ereszkedett le bárkihez, mert az lealacsonyító, megalázó lett volna rá nézve, ugyanúgy a gondolkodás arisztokratája sem ereszkedhet le az áligazságok, álproblémák szintjére, nem szállíthatja alacsonyabbra gondolkodásának tartalmát és színvonalát.

Mélyül a hitehagyottság állapota, és itt nem csupán a vallási értelemben vett hit elvesztéséről van szó, hanem arról is, hogy egyre kevésbé hiszünk felsőbbrendű, jobb, szebb, igazabb dolgokban, pedig ez segített az embereknek abban,

hogy eligazodjanak az életben, különbséget tegyenek jó és rossz között, helyesen válasszanak, döntsenek.

A világ nagy demokráciáinak vezetői piti kis csalóknak bizonyulnak, ráadásul, amikor rajtakapják őket, meg sem próbálnak magyarázkodni, meakulpázni, hanem kisgyerekek módjára makacsul kitartanak véleményük mellett, és hazudnak tovább. Nem csoda, hogy nagyon sok ember elfordul ettől az egésztől, s hogy legalább részben megőrizze tisztaságát, a szerzetesi cellát, az asrámot, a remetebarlangot, a szűkebb családot, a kishazát választja, valamiféle kicsiny, személyes helyet.

A gondot itt az jelenti, hogy a vallásokkal együtt gyakran azok az értékek is elpusztulnak, amelyeknek ezek a vallások voltak a hordozói, letéteményesei. A szentélyek, templomok, kultikus helyek kiüresedésével együtt eltűnik az is, ami az emberben magasabb rendű volt, ami – legalább potenciálisan – túlnőhetett rajta.

A *Time* 2003. június 16-ai száma a katolikus egyház európai helyzetéről: Az utóbbi negyed évszázadban (1978–2003) az európai katolikusok száma egyharmadával csökkent. A katolikus Írországból 2003-ban csupán egyetlen papot fognak felszentelni. Csupán Írországból, Lengyelországból és Máltán jár vasárnaponként templomba a hívők több mint fele. Számos országban latolgatják, hogy el kellene törölni a hivatalosan megtartott egyházi ünnepeket. Ugyanakkor, bár az egyház mint intézmény sokat veszít, az emberek vallási érzékenysége nem csökken.

A kívülről ránk erőltetett életritmusnak – kérések, ajánlatok, meghívások, befolyásolási kísérletek tömkelege – az a hátulütője, hogy amikor ez a nyomás egy pillanatra szünetel, az ember ürességet érez, s idő kell ahhoz, hogy belső enje, amelyet addig elnyomtak a külső foglalatosságok, újraéledjen, önállóan, saját belső programja szerint kezdjen működni.

Korunk egyik alapvető jellemzője, hogy az osztályharcos szituáció helyébe, amelyben közvetlenül érezzük az ellenfél közeli, fizikai jelenlétét, látható, szinte tapintható jelenlétét, új szituáció lép, amelyben a gyengébbeket marginalizálják, félrelökik, nemlébe taszítják. Az éltek elszakadtak a tömegektől, lenéznek azokat, nem veszik észre jelenlétüket, a tömegek viszont nem képesek magukat megszervezni, elvárásaikat, követeléseiket megfogalmazni, frusztráltan, megalázottan élik passzív, nyomorúságos életüket.

A jó ízlés, a szépség, a művészet, a kifinomultság iránti érzékenység ritka dolog. Az átlagember a giccset választja, mert az jobban vonzza őt csillogásával, közérthetőségével, könnyedségével, érzélgősségével.

Az a vágyunk, hogy sztárokat, istenségeket, ismert személyiségeket lássunk, abból a gyakran tudatalatti meggyőződésünkben fakad, hogy az illetők erényei-

nek egy része áttevődik a nézőre. Ezért járnak tömegesen az emberek mindenféle találkozókra, hogy ott, ha csak egy pillanatra is, ha csak távolról is, meg lássák azt a valakit.

A nagy német indológus, Nietzsche barátja, Paul Deussen a görög filozófia elemzése kapcsán azt állítja, hogy annak keletkezésekor „számos, számunkra ma már elveszett, korábbi szakasz létezett”. Ez az, ami engem a legjobban izgat – az irodalom, a zene, a festészet, az építészet kezdetei. Mi történt a legősibb alkotások létrejötte és az első tökéletes remekművek létrejötte között? Mert a történeti múzeumokban mindig csak két részleggel találkozunk: az első részleg tárlóiban primitív módon alkotott kőszerszámokat, egyszerű vágóeszközöket, baltákat, bunkókat, edényeket láthatunk, a másodikban viszont azonnal csodás, érett, ihletett, magasröptű alkotásokat. De hol vannak a köztes fázisok, hol vannak a tökéletesség elérésére irányuló, évszázadokon át tartó emberi küzdelmek nyomai?

Vagy lehet, hogy azok a „korábbi szakaszok” egyszerűen nem is léteztek, és a jelenleg hozzáférhető régi művészet hirtelen robbanás, megvilágosodás, pillanatnyi bűvölet eredményeként keletkezett? Erre a kérdésre nincs megnyugtató válasz.

A vitát nemcsak cenzúrával lehet félbeszakítani, lehetetlenné tenni, hanem úgy is, hogy ideologizálják azt. Ilyenkor, ha valaki kifejtí valamely nézetét, ellenfele, anélkül, hogy elmélyedne az adott nézet tartalmában, azonnal címkézni kezd, és mindjárt minősít is – ez fundamentalizmus! kiáltja, vagy azt, hogy ez neoliberalizmus! A megtámadott, hogy védje magát, még hevesebben hangsúlyozza saját álláspontját, mire ellenfele nehéztüzérséget vet be, s a vita teljesen elmérgesedik, kölcsönös sértegetéseké fajul, s eredménytelenül ér véget.

(folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet